

Paavo Tarvainen

Kansantalousmies pedagogina:

LEO HARMAJA VIRKAMIESKOULUTUKSEN EDISTÄJÄNÄ

Tiivistelmä

Valtion virkamiesten täydennyskoulutus on parin viime vuosikymmenen aikana kasvanut mittavaksi. Leo Harmajaa (1880 - 1949) voidaan pitää virkamiesten täydennyskoulutuksen henkisenä pioneerina: hän oivalsi koulutustarpeet vuosikymmeniä aiemmin kuin käytännön toteutusmuodot saatiin syntymään.

Artikkelissa tarkastellaan Harmajan toimintaa virkamieskoulutuksen hyväksi kiinnittämällä huomiota hänen toimintaansa opettajana ja aloitteentekijänä. Erityisen merkitykselliseksi arvioidaan Harmajan pyrkimys saada suomalaisille virkamiehille järjestetyksi saksalaisen esikuvan mukaista valtiotieteellistä täydennyskoulutusta, vaikka nämä yritykset, joita Harmaja vuodesta 1908 alkaen piti vireillä esitelmin ja kirjoituksin, eivät koskaan johtaneetkaan toivottuun tulokseen.

Artikkeli pohjaa kirjoittajan laajempaan tutkimukseen (Miten pätevä virkamies valmistetaan ja kuinka virkakunnosta huolehditaan? Ajatuksia, suunnitelmia ja toimenpiteitä valtion hallintovirkamiesten kouluttamiseksi Suomessa v. 1905 - 1943. Lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto 1988).

Hakusanat: Leo Harmaja, virkamieskoulutus, henkilöstökoulutus, aikuisdidaktiikka

1. Kuka oli Leo Harmaja?

1.1 "Herännyt ennen heränneitä"

Aina on ilmeisesti ollut ihmisiä, jotka ovat ymmärtäneet tietyn tulevan toiminnan tarpeen ja merkityksen huomattavasti ennen aikalaisiaan ja joita siitä syystä voidaan luonnehtia ilmauksella "herännyt ennen heränneitä". Leo Harmaja on eräässä mielessä tällainen.

Työelämän koulutus on nykyisin aikuiskoulutuksen laajenevin osa. Julkisen hallinnon tehtävät ovat jatkuvasti lisääntyneet. Tämä on merkinnyt valtion ja kuntien henkilöstön huomattavaa kasvua. Valtion palveluksessa on nykyisin henkilöstöä neljännesmiljoonan verran, kunnilla tämä määrä lähes kaksinkertaisesti. Näissä oloissa myös virkamiesten täydennyskoulutuksesta on tullut merkittävä elämänalue koulutuskeskuksineen, päätoimisine hoitajineen, periaatteineen ja määrärahoineen.

Vuosisatamme alussa tilanne oli toinen. Vajaan kolmen miljoonan asukkaan Suomen suuriruhtinaanmaassa valtiolla oli virkamiehiä ja palvelusmiehiä vain noin 20 000. Näistäkin huomattava osa oli laajenevan rautatielaitoksen palveluksessa. Kunnat selviytyivät yleensä suurimpia kaupunkeja lukuun ottamatta pääasiassa luottamusmiesvoimin ilman palkattua päätoimista henkilökuntaa.

Leo Harmajan ansioihin kuuluu, että hän jo vuosisatamme ensimmäisellä vuosikymmenellä havaitsi virkamiesten ammatillisen peruskoulutuksen puutteet, osasi arvioida näistä vajavaisuuksista ja maailman muuttumisesta aiheutuvat täydennyskoulutuksen tarpeet ja ryhtyi esittämään aloitteita virkamiesten täydennyskoulutuksen järjestämiseksi.

Virkamiesten peruskoulutuksen puutteiden havainnoitsijana Harmaja ei ollut ensimmäinen, mutta hänen toimintansa virkamiesten täydennyskoulutuksen järjestämiseksi oli aloit-

teellisuudessaan ainutlaatuista, johdonmukaista ja sitkeää.

Vuodesta 1908 lähtien Harmaja työskenteli saksalaisesikuvan mukaisten ns. valtiotieteellisten kurssien tuomiseksi Suomeen. Haave ei koskaan toteutunut, ei Harmajan eläessä eikä myöhemminkään. Ennen kuolemaansa Harmaja ehti kuitenkin olla mukana todistamassa kokonaisen uuden tiedekunnan, valtiotieteellisen tiedekunnan, syntymistä Helsingin yliopistoon.

Harmajan suhde virkamieskoulutukseen on hahmotettavissa kolmeksi rooliksi, joilla kaikilla on keskinäisiä yhteyksiä: 1. toiminta opettajana ja pedagogisena ajattelija, 2. toiminta kirjoittavana ja esitelmöivänä aloitteentekijänä 3. toiminta tieteellisten yhdistysten ja virkamiesten etujärjestön jäsenenä.

Virkamieskoulutuksen nykytilanteen kannalta näistä epäilemättä on kiintoisin Harmajan pitkäaikainen aloitteellinen toiminta valtiotieteellisen täydennyskoulutuksen järjestämiseksi virkamiehille. Tämä pyrkimys on luonnollisesti läheisessä yhteydessä Leo Harmajan rooliin virkamiesten oman ammatillisen etujärjestön, Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliiton, jäsenenä. Merkityksetöntä ei ole myöskään Harmajan toiminta tulevien ja jo työelämässä toimivien virkamiesten opettajana. Käytännön työ useiden akateemisten oppilaitosten sekä muiden koulujen ja kurssien opettajana näyttää saaneen Harmajan yleisemminkin pohtimaan aikuispedagogiikan kysymyksiä. Niinpä Harmaja on esittänyt työelämän koulutuksesta mielenkiintoisia ajatuksia vuosikymmeniä ennen varsinaisen henkilöstökoulutuspedagogiikan syntyä.

Seuraavassa Harmajan työtä virkamieskoulutuksen hyväksi tarkastellaan ottamalla jäsenyykseksi toiminta opettajana, aloitteentekijänä ja pedagogisena ajattelijana. Ennen tätä luonnehditaan Harmajan elämää ja persoonallisuutta.

1.2 Elämä, työt, persoonallisuus

Leo Harmaja (1880 - 1949) ehti vajaan 70 vuoden mittaisen elämänsä aikana olla mukana monessa. Hänen elämänsä ja persoonallisuuttaan voitaisiin siten tutkia useasta näkökulmasta. Huomion kohteena voisi olla esimerkiksi toiminta virkamiehenä, opettajana, tutkijana, tietokirjailijana, järjestömiehenä tai perheenisänä. Kun Harmaja keväällä 1940 päiväsi esipuheen tutkimukseensa, jossa aiheena on ensimmäisen maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen, hän totesi teoksen valmistumisen lykkäytyneen vuosia suunniteltua myöhemmäksi "monien muiden kirjallisten tehtävien sekä virasto- ja opetustyön johdosta".(1) Tässä tulevat ilmi Harmajan elämäntyön keskeiset puolet: tutkiminen, opettaminen, kirjoittaminen ja virastotyö. Näillä aloilla Harmajan ansiot ovat mittavat. Tämän osoittavat suppeatkin elämäkertatiedot.

Harmajan elämäntyön pääalue oli kansantalous. Väitöskirja valmistui vuonna 1907. Samana vuonna väitteli mm. Edvard Gylling.(2) Teknillisen korkeakoulun kansantalouden vakinaisen professorin haltuun saamista Harmaja sai odotella vuoteen 1945 asti, mutta toimi tätä ennen monia vuosia saman oppilaitoksen vt. professorina ja Helsingin yliopiston kansantaloustieteen, finanssiopin ja tilastotieteen apulaisena (apulaisprofessorina).

Harmaja oli tuottelias kirjoittaja ja esitelmöitsijä. Sekä Tilastotieteen oppikirja että Finanssitieteiden alkeet pysyivät kansantalouden yliopistollisina kurssikirjoina vuodesta 1939 vuoteen 1953.(3) Kansantaloudellisen Yhdistyksen esitelmöitsijänä ja Kansantaloudellisen Aikakauskirjan artikkelien kirjoittajana Harmaja on ollut ennätysmäisen aikaansaava.(4) Harmaja oli myös 1920-luvun upean saavutuksen, neliosaisen Valtiotieteiden käsikirjan päätoimittaja ja monien hakusana-artikkelien kirjoittaja.

Poliittisesti Harmaja oli konservatiivi, suomenmielinen. Kaupunginvaltuusmiehenä Harmaja toimi Helsingissä vuosina

1916 - 18. Kanslianeuvoksen arvonimi myönnettiin v. 1934.(5) Väitöskirjatyön sekä muun tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä Harmaja perehtyi syvällisesti myös alkoholisyömyksiin. Hänen henkilökohtainen kantansa väkijuomiin oli jyrkän kielteinen.

Aviopuoliso, filosofian maisteri Laura Genetz oli myös kansantaloustieteilijä. Perheen neljästä lapsesta vain nuorin on elossa. Runoilijatyttär Saima kuvasi isäänsä kak-sitoistavuotiaana päiväkirjassaan vuonna 1926 seuraavasti: "Isäni on 46-vuotias, tummatukkainen, sinisilmäinen, liha-va mies. Hän on komea, vaikka onkin siihen oikeastaan liian lihava. Hänellä on "tulinen luonto" --, hän on kii-vas ja kiihkeä.-- Meitä kaikkia hän rakastaa hellästi.-- Hän on huoleellinen ja täsmällinen, pitää järjestystä. Sitä paitsi on hän lahjakas jne."(6) Saima Harmajan elämäncer-ran kirjoittajan mukaan tyttärellä oli jokseenkin etäinen suhde isäänsä, joka oli "tuimanmuotoinen, jyrkkä ja pönäk-kä mies".(7)

Olosuhteita kotona kuvataan seuraavasti: "Kotosalla olles-saan Leo Harmaja istui enimmäkseen työskentelemässä tum-massa huoneessaan. Se oli juhlallinen ja arvokas paikka, jossa oli kirjoja kattoon asti ja nahkaiset huonekalut ja raskas kirjoituspöytä, kuten sen ajan herralle sopii. Toi-sinaan Harmaja istui olohuoneessa lempituolissaan lehtiä lukemassa. Kun Harmaja lähti matkoille, lehdet oli tarkoin kerättävä ja säästettävä hänelle. Palattuaan hän tunnolli-sesti urakoi ne kaikki läpi.--- Ei tullut kuuloonkaan ha-kea Leo Harmajaa kesken ateriala puhelimeen.--- Telefoonin luuriin sanottiin: tohtori on nyt syömässä.--- Harmajalla perheenpäälle myös tarjoihtiin aina ensimmäisenä. Ilmei-sesti Leo Harmaja piti tarkkaa lukua muodollisuuksista.--- Ehkä Leo Harmaja halusi pitää perheen muodollisen vallan näpeissään kompensoidakseen alemmuudentuntojaan; väitetään että Laura Harmaja oli miestään lahjakkaampi. Ei Harmaja suinkaan paha mies ollut. Hän oli luja ja vankkumaton kuin kallio ja rakasti kovasti perhettänsä."(8)

2. Toiminta virkamieskoulutuksen hyväksi

2.1 Virkamiesten opettaja ja Kansalaiskorkeakoulun perustamisidean esittäjä

Työuransa alkupuolella Harmaja työskenteli Valtionrautateiden palveluksessa (1909-1917). Juuri näihin aikoihin rautateiden oma ammattiopetus alkoi vaatia kiinteitä muotoja. Suuntaviivoja opetukselle oli yritetty luoda useissa rautatiehallituksen asettamissa komiteoissa vuodesta 1898 alkaen. Huomattavia tuloksia saavutettiin kuitenkin vasta rautatiehallituksen v. 1910 asettamassa komiteassa, jossa myös "tariffiosaston toisen luokan liikennetarkastaja, filosofian tohtori, herra Leo Harmaja" oli jäsenenä. Komitean ehdotuksen perusteella käynnistyivät syksyllä 1913 liikenneosaston oppikurssit, joista valtionrautateiden systemaattisen koulutustoiminnan katsotaan alkaneen. Komitea oli suunnitellut varsin perusteellisen kaksitoista kuukautta kestävästä kurssista virkamiehille, neljän kuukauden mittaisen kurssin ylemmälle palvelijakunnalle ja kaksi kuukautta kestävästä kurssista alemmalle palvelijakunnalle. Rautatiehallitus katsoi kuitenkin, etteivät kurssit saisi olla näin pitkiä ja asetti kahden miehen työryhmän laatimaan opetussuunnitelmat ja menoarviot huomattavasti lyhyemmiksi kursseiksi. Leo Harmaja oli toinen toimeksianton saajista. Kun oppikurssit alkoivat, Harmaja toimi myös opettajana. Siten hän esimerkiksi lukuvuonna 1913 - 1914 opetti kansantaloustiedettä ja yleistä liikenneoppia sekä virkamieskursseilla että ylemmillä palvelijakunnan kursseilla. (1)

Mitä ilmeisimmin mukanaolo Valtionrautateiden varhaisessa henkilöstökoulutuksessa on vaikuttanut paljolti Harmajan koulutettavuudesta omaksumiin käsityksiin. Rautateiden kursseilla opettaessaan Harmaja saattoi todeta, miten aikuiset ihmiset pystyvät varsin hyvin opiskelusuorituksiin tietyissä yhteiskunnallisissa aineissa, kuten kansantaloudessa, jopa ilman ylioppilastutkintoakin. Tämä omaan kokemukseen pohjaava havainto ilmeisesti oli merkittävästi

taustalla, kun Harmaja vuonna 1917 ehdotti, että ryhdyttäisiin suunnittelemaan valtio- ja yhteiskuntatieteiden opiskelua varten oppilaitosta, jonka oppilailta ei nimenomaan edellytettäisi oppikoulusivistystä. Yhteiskunnallisten tietojen tarve oli varsin korostunutta aloitteen esittämisen aikoihin vallankumousten vuonna 1917. Silloin, kuten Rasila sanoo, yhteiskunnallista liikehdintää oli paljon, mutta yhteiskunnallista perustietoutta vähän.(2)

Vuonna 1925 perustetun Kansalaiskorkeakoulun voidaan sanoa toteuttaneen kaksi Harmajan esittämää perusajatusta, jotka sittemmin ovat olleet tunnusomaisia myös oppilaitoksen myöhemmille vaiheille.(3) Nämä Harmajan jo v. 1917 esittämät ideat olivat:

1. keskittyminen yhteiskunta- ja valtiotieteen
siin

2. tieteellinen opetus ilman, että vaaditaan pohjaksi ylioppilastutkintoa.

Leo Harmaja toimi pitkään uuden oppilaitoksen opettajana. Valtion virkamieskoulutuksen perusongelmaksi oli yleisesti jo vuosisadan vaihteesta lähtien mielletty juridisen aineksen ylivalta ja yhteiskunnallisen aineksen vähyys. Yhteiskunnallisiin aineisiin keskittyvällä uudella oppilaitoksella ei kuitenkaan alkuvuosikymmeninä ollut juuri merkitystä valtion virkakunnan kouluttamisessa, kunnallis-hallinnon puolella kylläkin enemmän.

Merkillepantavaa on, että Harmaja on siviilihallinnon lisäksi toiminut myös Sotakorkeakoulun opettajana (1930 - 1939). Kaiken kaikkiaan Harmajan antama akateeminen opetus ei ole ollut kovin merkittävää tulevien virkamiesten valmennuksena. Teknillinen korkeakoulu ei koskaan ole ollut virkamiesahjo ja Helsingin yliopistossa tulevien huippuvirkamiesten kannalta merkittävimpiä henkisiä vaikuttajia ovat olleet lainopillisen tiedekunnan professorit.

Harmajan runsaat opetustehtävät ja pitkä opettajanura viittaavat siihen, että hän on ainakin itse pitänyt opetustyöstä. Varmaan oppilaatkin ovat olleet tyytyväisiä saamaansa opetukseen, jos opettaja on noudattanut useissa kirjoituksissa esille tuomiaan hyvän ja kiinnostavan opetuksen periaatteita.(4) Onko todella ollut näin? Käytettävissä olevan aineiston perusteella varmat päätelmät eivät ole mahdollisia. Harmajaa kuvataan sekä "persoonalliseksi opettajaksi" että "kuivanpuoleiseksi kääkäksi". Joidenkin mielestä Harmaja on muistuttanut tsehovilaista virkamiestä, ollut tärkeä ihminen.(5)

2.2 Aloitteentekijä: valtiotieteelliset täydennyskurssit virkamiehille

Marraskuun suurlakon jälkeinen vapaampi tilanne ja erityisesti yksikamarisen eduskunnan alkuvaihe oli yhteiskunnallisen keskustelun ja organisoitumisen toimeliasta aikaa Suomessa. Entisten kielipuolueitten rinnalle ja sijaan syntyivät selvemmin yhteiskunnalliseen luokkajakoon pohjautuvat poliittiset ryhmittymät. Ns. virkamieskysymyksessä oli kielellä tärkeä asema: enin osa johtavista virka- paikoista oli ruotsia puhuvan - suomenmielisten näkökulmasta epäkansallisen - virkamiehistön hallussa.

Virkamieskysymys ei kuitenkaan ollut pelkästään taistelua suomen kielen aseman puolesta, vaan kosketti virkamiesoloja yleensä: onko virkamiehiä liikaa, ovatko heidän palkkansa kohtuuttomat, työtapansa tehottomat ja vanhanaikaiset, onko koko virkamieslaitos soveltumaton uuteen kansanvaltaiseen aikaan, peräisin kaudelta, jolloin virkamiehistö itse sai järjestää olot omien näkökantojensa mukaan itselleen edullisiksi.

Virkamiesoloja koskeva keskustelu oli vilkasta. Jo yksikamarisen eduskunnan ensimmäisenä kokoontumisvuotena lähes kaikki puolueet ruotsalaisia lukuun ottamatta tekivät lukuisia aloitteita virkamiesolojen uudistamiseksi. Perus-

teellisin anomusehdotus oli suomalaisen puolueen. Sen laattija ja ensimmäinen allekirjoittaja oli virkamies- ja talousolojen kiistaton asiantuntija, filosofian tohtori Ernst Nevanlinna. Nevanlinna julkaisi puolueensa eduskunta-aloitteen tueksi myös pamfletinomaisen perustelukirjansen "Virkamiesolomme. Millaiset ne ovat ja millaiset niiden pitäisi olla."(1)

Sekä suomalaisen puolueen aloitteessa että Nevanlinnan pamfletissa moititaan erityisesti virkamiesvalmistusta: kehittyvässä yhteiskunnassa hallintovirkamiehiltä olisi vaadittava monipuolista sekä teoreettista että käytännöllistä asiantuntemusta, eikä asiantuntemus missään tapauksessa saisi olla luonteeltaan yksinomaan juridista. Ennen kaikkea virkamiehellä pitäisi olla todellista tietoa yhteiskunnallisista oloista, että hän voisi puuttua järjestävästi asioihin pelkän lain soveltamisen sijasta. Kriitikki on nähtävä suhteessa siihen tosiasiaan, että varsinkin senaatin toimituskunnat saivat johtavan virkamiehistönsä lähes yksinomaisesti Helsingin yliopiston lainopillisesta tiedekunnasta.

Leo Harmaja piti syksyllä 1908 Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä esitelmän.(2) Tässä esitelmässä on luultavasti ensimmäisen kerran kysymys virkamiesten täydennyskoulutuksesta tuotu esille selkeänä ehdotuksena. Virkamiesten ammatillisen peruskoulutuksen uudistamiseen oli jo aiemmin, mm. vuoden 1907 eduskuntatyöhön liittyvissä anomusehdotuksissa kiinnitetty huomiota, samoin useissa lehtikirjoituksissa. Harmajan erityisansio kuitenkin on, että hän pyrki tuomaan Suomeen sellaisen virkamieskoulutuksen innovaation, johon oli erittäin hyvällä menestyksellä ryhdytty "nykyajan sivistystyön keskustassa", Saksassa, virkamiesten sivistyskannan kohottamiseksi. Kysymys oli ns. valtiotieteellisistä jatkokursseista.

Esitelmäitsijä kertoi, että Berliiniin oli perustettu erityinen valtionapua saava yhdistys, Vereinigung für Staatswissenschaftliche Fortbildung, joka vuodesta 1902 alkaen

oli pitänyt huolta valtiotieteellisten kurssien toimeenpanosta. Tavallisesti kurseja oli järjestetty kahdet kunkin vuonna. Näistä pitempi oli kestänyt koko talvilukukauden lokakuun lopusta helmikuun loppuun ja lyhyempikin noin 1 1/2 kuukautta. Kurssien ohjelmana olivat olleet ammattiluennot, yleiset luennot, museokäynnit ja opintoretkeilyt. Luentoja olivat pitäneet maan ensimmäiset ammattimiehet kultakin eri alalta, etupäässä yliopistomiehet. Kun osanottajilta oli edellytetty jo entuudestaan yhteiskunnallista pohjasivistystä, luennoissa ei ollut tarvinnut käsitellä eri oppiaineiden perusteita, vaan oli voitu tarkastella virkamiehelle tärkeitä erityiskysymyksiä. Opettajiksi oli saatu sellaisia maailmankuuluja kansantaloustieteen edustajia kuin Wagner, Schmoller, Sering, Bucher, Herkner jne.

Kursseille olivat voineet ilmoittautua osanottajiksi muutkin kuin virkamiehet, lähinnä kurssit olivat kuitenkin muodostuneet hallintovirkamiesten jatkokursseiksi. Opinhaluiset eivät olleet käsittäneet vain nuoria virkamiehen alkujä, vaan osanottajina oli ollut useita korkea-arvoisia neuvoksia, kevään 1908 kurssilla Saksan kruununprinssikin.

Harmajan arvion mukaan kokemukset Saksan valtiotieteellisistä jatkokursseista olivat kaikin puolin hyviä. Berliinin-kurssien johtajan, professori Seringin mukaan uutterampaa ja hartaampaa kuulijakuntaa ei luennoitsija olisi voinut itselleen toivoa. Opettajille on luentotilaisuuksista ollut se hyöty, että luentoaiheiden käsittely on kannustanut tekemään hyödyllisiä tutkimuksia, jotka ehkä muuten olisivat jääneet tekemättä. Näin kurssit ovat edistäneet tieteellistä työtäkin. Kurssien osanottajat ovat olleet myös sangen tyytyväisiä siihen ammattitietojen liisäykseen, joka kurseista on saatu, samoin kuin siihen oman maan ja naapurimaidenkin oloihin tutustumiseen, johon retkeilyt ovat antaneet tilaisuuden, ja ennen kaikkea siihen suureen henkiseen virkistykseen, jonka opiskelu on tuottanut ja joka on ollut tervetulleena vastapainona viirastotyön yksitoikkoisuudelle.

Puheenvuoronsa päätteeksi esitelmöitsijä herättikin kysymyksen, eikö meilläkin voitaisi jotakin samantapaista saada aikaan: "Tarpeeseen tällaiset valtiotieteelliset kurssit meillekin tulisivat, siitä ei eri mieliä liene. Onhan maassamme erityisesti valitettu juuri kansantaloudellisen sivistyksen puutetta, joka aivan yleisesti vallitsee virkamiestemme keskuudessa, he kun yliopistossa saavat yksipuolisesti lainopillis-muodollisen ammattivalmistuksen. Ja toiselta puolen on huomattava, että viime aikoina on meilläkin pantu toimeen tilaisuuksia jatko-opintojen harjoittamiseen niin hyvin kansakoulunopettajille kuin papeille ja maanviljelysvirkamiehille. Lääkärien keskuudessa on siitä myös ollut puhetta."(3)

Viittaukset muihin ammattiryhmiin osoittavat, että Harmaja oli tarkoin seurannut aikansa työelämän koulutuksen kehittymistä. Yliopistolliset lomakurssit opettajia varten saatiin alkuun vuonna 1907 ja samoihin aikoihin pidettiin opettajille muitakin luentokursseja.(4) Keskustelu lääkärien täydennyskoulutuksesta oli puolestaan käynnistynyt syksyllä 1907, kun Finska Läkaresällskapet kokoontui XXI yleiskokoukseensa. Maanviljelysvirkamiesten jatko-opinnoista puhuessaan Harmaja tarkoittanee agronomien valmistuksen siirtymistä Mustialasta vuonna 1907 Helsingin yliopistoon. Myös alemmassa maatalousopetuksessa tapahtui noihin aikoihin uudelleenjärjestelyjä. Papiston koulutuksessa ei Harmajan esitelmän aikoihin liene ollut vireillä mairittavia uudistuksia, mutta tällä ammattiryhmällä oli vanhastaan jo ruotsinvallan ajoilta periytyvä jatkokoulutusjärjestelmä: vakinaisen viran saamiseksi oli suoritettava ns. pastoraalitutkinto.

Harmaja päätti esitelmänsä Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä varovaiseen ehdotukseen: "Ei kai myöskään olisi liian rohkeata toivoa, että tällaiseen tarkotukseen, jolla nimenomaan hallinnonkin kannalta olisi suuri merkitys, voitaisiin myöntää valtion avustusta."

Esitelmän jälkeen asiasta keskusteltiin. Ernst Nevanlinna tahtoi tietää, osallistuivatko saksalaiset virkamiehet kursseihin vapaaehtoisesti vai komennettiinko heidät. Tätä Nevanlinna piti lähes pääasiana.(5)

Esitelmän ja sitä seuranneen keskustelun johdosta koulutuskysymystä päätettiin valmistella komiteassa, joka asetettaisiin yhdessä Suomalaisen Lakimiesten Yhdistyksen kanssa. Tällainen komitea pohtikin kysymystä, mutta valmistelu ei yltänyt käytännöllisiin tuloksiin. Harmajan myöhemmin esittämän arvion mukaan tämä johtui lähinnä siitä, että silloisen venäläisvallan ajat olivat vaikeita ja johtavalla virkamieskunnalla oli tarpeeksi tekemistä maan hallitusmuodon puolustamisessa. Oli tärkeämpää säilyttää se mikä jo oli kuin ajatella hallinnon uudistuksia.(6)

Melko tuloksettomiksi jäivät myös ne vielä kunnianhimoisemmat suunnitelmat, joita autonomian kauden lopulla ja itsenäisyyden ajan alussa esitettiin virkamiesten peruskoulutuksen tehostamiseksi. Näissä suunnitelmissa tärkeimpänä tavoitteena kangasteli valtiotieteellinen tiedekunta. Tällaisten suunnitelmien esittäjinä ja puolestapuhujina mainittakoon mm. Y. O. Ruuth (Ruutu) ja J. H. Vennola.

Harmaja toimi varsin aktiivisesti Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä. Vuonna 1922 maassamme vieraili yhdistyksen kutsumana professori Max Sering, Saksan valtiotieteellisten kurssien johtaja. Kun Harmaja oli tähän aikaan sekä yhdistyksen johtokunnan jäsen, sihteeri että rahastonhoitaja, on varsin todennäköistä, että juuri Harmaja on vaikuttanut vieraan kutsumiseen. Tarkoitus oli toteuttaa Seringin käynti jo aiemmin, Harmaja ehti arvovaltaisen vieraan jo esitelläkin Suomen Kuvalehdessä, mutta matka siirtyi sairastumisen vuoksi.(7)

Suomen-vierailunsa aikana professori Sering selosti myös Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliiton tilaisuudessa valtiotieteellisistä kursseista saatuja kokemuksia.(8) Kun Harmaja noihin aikoihin työskenteli sosiaalialan tilasto-

virkamiehenä ja oli mukana myös virkamiesten etujärjestötoiminnassa, on kohtuullista olettaa, että juuri Harmajan välityksellä professori Sering saatiin myös virkamiesjärjestön tilaisuuteen esittämään uutta innostavaa tietoa: Saksassa kurssit olivat jatkuneet maailmansodan aiheuttamista valtavista vaikeuksista huolimatta.(9)

Sen enempää Harmajan yksilöllisellä aloitteellisuudella kuin Virkamiesyhdistysten Keskusliiton järjestötoiminnalakaan ei 1920-luvulla kuitenkaan ollut sanottavaa käytännön vaikutusta. Virkamiesliike oli päävoimiltaan sidottu toivottoman tuntuiseen palkkataisteluun. Vaikka virkamieskysymyksestä, myös virkamiesten koulutuksesta, käytettiin puheenvuoroja eduskuntaa myöten, ei poliittisesti ristiriitaisissa itsenäisyyden alkuaikojen oloissa virkamiesten toiveilla ollut juuri toteutumisen mahdollisuuksia. Sitkeästi virkamiesten oma etujärjestö kuitenkin esiintyi julkisuudessa virkamiesten työtehon ja paremman koulutuksen puolesta. Tämä tapahtui osittain aidosta asian harrastuksesta, osittain itsekkäistä taktisista syistä. Haluttiin viedä aseet niiltä poliitikoilta, jotka väittivät, että virkamiehet vain vaativat lisää palkkaa tekemättä mitään työsaavutustensa parantamiseksi.

Sitkeästi esiintyi myös Leo Harmaja vuodesta toiseen Saksan valtiotieteellisten kurssien mainosmiehenä. Ollessaan Virkamiesyhdistysten Keskusliiton hallituksen jäsen Harmaja kävi Saksassa kesällä 1931 ja perehtyi virkamiesten jatkokoulutukseen. Matkahavainnot saatettiin liiton vuosikokouksen tietoon 11.4.1932. Koulutuskysymykset olivat keskeisiä myös siinä esitelmässä, jonka Harmaja piti virkamieskysymyksestä Kansantaloudellisen Yhdistyksen kokouksessa 26.11.1931. Esitelmä jaettiin virkamiesjärjestön jäsenille järjestön lehden, Virkamiesten Aikakauskirjan, liitteenä.(10)

Esitelmässä Harmaja arvioi suomalaisen virkamiehistön koulutusta yleisesti ja katsoi, että sen enempää perus- kuin lisäkoulutukseenkaan järjestämisessä ei ollut juuri edetty.

Virastotyöhön vaadittiin yhä edelleen joko tiettyä yleisivistystä tai vaatimaton lainopillinen tutkinto, vaikka hallintotoiminnan asiallinen sisältö usein olisi edellyttänyt talousalan ammattimiehiä. Valtiotieteellisten tutkintojen aikaansaamisessa ei kuitenkaan ollut havaittavissa minkäänlaista käytännöllistä tulosta.

Virkauran aikana tarvittavasta, ajan tasalla pitävästä koulutuksesta Harmajalla oli entistä varmempi ja täsmentyneempi käsitys. Erityisen ilmeistä on johtavien virkamiesten koulutustarve: "Virastotyössä, varsinkin mikäli on kysymys sen johtamisesta, on tarpeen yhtämittainen, eri asian kehityksen seuraaminen ja niiden kokemusten hyväksikäyttäminen, joita muualla ja meillä on eri tehtävissä saavutettu. Mutta läheskään kaikkien korkeimpien virkamiesten ei voitane sanoa omalla alallaan jatkuvasti olevan uusimman ajan virtausten ja kehitysten tasalla. Ammattikirjallisuuden johdonmukaista seuraamista harrastavat tosin jotkut ja ulkomaanmatkoja tehdään samassa tarkoituksessa silloin tällöin, mutta paljon meiltä puuttuu ennen kuin virastotöitä johtavat henkilöt yleisesti olisivat täydellisesti tehtävänsä tasalla myös puheena olevalta kannalta katsoen."(11)

Puhujalla oli myös uusia tietoja Saksan valtiotieteellisistä kursseista. Taloudellisista vaikeuksista huolimatta kurssit olivat jatkuneet myös sodan jälkeen sangen hyvin tuloksin, vaikkei professori Sering enää toiminutkaan kurssien johtajana. Harmaja korosti esitelmässään sitä, miten moniviikkoiset oppikurssit retkeilyineen ja keskusteluineen olivat vaikuttaneet osanottajiin näköaloja avartavasti ja herättävästi. Kurssit olivat olleet virkistävää vastapainoa sille yksitoikkoiselle virastotyön lamauttavalle vaikutukselle, josta hallinnon korkeammilla asteilla työskentelevät aikaa myöten joutuvat kärsimään, alemmista puhumattakaan.

Virkamiesyhdistysten Keskusliiton vuosikokouksessa 11.4.1932 yhdistyksen sihteeri Yrjö Tamminen esitti Leo

Harmajan laatiman selostuksen valtiotieteellisistä jatkokursseista. Harmajan argumentaatiossa ei ole varsinaisesti mitään uutta. Ajankohdan taloudellinen ankeus ja lamakauden liittyvät säästötavoitteet antavat esitykselle oman lisäsävynsä. Selostuksessa viitataan professori Seringin vuoden 1922 Suomen-matkaan ja siihen, että tuolloin ymmärrettävästi virkamiehiltä ei palkkataistelunsa vuoksi juuri riittänyt harrastusta virkamieskysymyksen muihin puoliin. Nyt Virkamiesyhdistysten Keskusliitto voisi kuitenkin olla aloitteentekijänä luentotilaisuuksien aikaansaamiseksi. Taloudelliset vaikeudet tosin varmaan pakottaisivat supistamaan ohjelman varsin vaatimattomaksi, mutta vähitellen luentotilaisuuksia voitaisiin voimien ja varojen mukaan laajentaa. Luentotilaisuuksien rahoitus asian luonnon mukaan kuuluisi valtiolle. Yleisen mielipiteen muokkaamiseksi hankkeelle suosiolliseksi olisi asiaa pidettävä vireillä. (12)

Harmajan 1930-luvun alussa esittämä arvio suomalaisen virkamieskoulutuksen uudistumattomuudesta on epäilemättä oikea. Tätä todistaa sekin, että Harmajan omat lähes neljännesvuosisadan jatkuneet yritykset tuoda esille virkamiesten täydennyskoulutuksen merkitys ja saada saksalaismallin mukainen valtiotieteellinen täydennyskoulutus alkuun olivat ulkonaisesti tuloksettomia. Kuitenkin Harmajan kirjoitukset ja esitelmät olivat arvokas lisä virkamieskysymyksestä käydyssä julkisessa debatissa. Kun 1930-luvun jälkipuoliskolla taloudellinen tilanne alkoi helpottaa, päästiin myös virkamieskoulutuksen uudistuksen suunnittelussa lopulta tosi toimiin. Leo Harmajalla oli osansa myös tässä vaiheessa.

Merkittävän sysäyksen suomalaiselle suunnittelulle antoi Pohjoismaiden Hallinnollisen Liiton syksyllä 1935 Tukholmassa pidetty kokous. Vuonna 1918 perustetusta Pohjoismaiden Hallinnollisesta Liitosta oli muodostunut lähinnä hallintojuristien yhteisö. Suomi kutsuttiin jäseneksi vuonna 1922. Hallintovirkamiesten koulutuskysymyksiä liiton kokouksissa oli aktiivisesti esillä 1930-luvun alusta al-

kaen. Vuoden 1935 kokouksessa yhtenä teemana oli virkamiesten jatkokoulutus (tjänstemännens fortsatta utbildning). (13) Kaikki osanottajamaat esittivät raportin virkamiestensä koulutuksesta. Suomen osaston puheenvuoron käytti tohtori Harmaja. Esitelmöitsijä toivoi perusteellisen katsauksensa lopuksi, että yhteinen pohjoismainen toiminta johtaisi koulutuskysymyksissä tuloksiin helpommin kuin jos jokainen maa toimisi yksikseen. Koulutus olisi todella tarpeen, sillä valtion tehtävät ovat kasvaneet huomattavasti ja monet poliitikot tahtoisivat niitä edelleenkin laajentaa. Siten uudella virkamiespolvella on entistä vastuullisempi työ ja kaikki, mikä voi olla omiaan tekemään virkamiehet taitavammiksi suorittamaan vastuunalaista työtään, ansaitsee kannatuksen, Harmaja perusteli. (14)

Virkamieslehti, Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliiton äänenkannattaja, julkaisi Harmajan alustuksen miltei täydellisenä, mutta otaksui pessimistisesti, että Pohjoismaiden Hallinnollisen Liiton ajamana asia jää vielä enemmän pelkäksi pohdinnaksi kuin virkamiesjärjestön esillä pitämänä. Yhteistyöllä asiaa ehkä voitaisiin edistää, lehti arveli. (15)

Tukholman-kokouksen jälkeen Suomessa edettiin käytännön valmisteluun. Virkamiesyhdistysten Keskusliiton hallitus kääntyi lukuisten muiden järjestöjen puoleen ja esitti, että asetettaisiin yhteiskomitea käsittelemään kysymystä. Omaksi edustajakseen keskusliitto nimesi tohtori L. Harmajan. Työryhmä kokoontui ensimmäisen kerran 10.2.1936. Harmaja avasi kokouksen ja selosti lyhyesti, mikä oli ollut aiheena komitean asettamiseen. Kokouksen puheenjohtajaksi valittiin Korkeimman hallinto-oikeuden presidentti U. J. Castren ja sihteeriksi keskusliiton sihteeri, kamreeri Y. Tamminen. Parin tunnin mittaisessa kokouksessa keskusteltiin suuntaviivoista, joita täydennyskoulutusta järjestettäessä olisi seurattava sekä siitä, miten koulutus voitaisiin toimeenpanna. Oltiin myös sitä mieltä, että kysymystä virkamiesten alkukoulutuksesta ei voitaisi sivuuttaa tekemättä asiasta maan hallitukselle esitystä. Hallitus

olisi saatava kiinnostumaan myös virkamiesten täydennyskoulutuksesta. Asian yksityiskohtaista valmistelua varten valittiin työjaosto. Sen kokoonkutsujaksi ja puheenjohtajaksi määrättiin tohtori Harmaja. (16)

Runsasta kuukautta myöhemmin työryhmän tavoitteeksi asetettu kirjelmä oli valmis ja toimitettu valtioneuvostolle. (17) Kirje on erinomainen yhteenveto siitä monivuotisesta keskustelusta, jota virkamiesten koulutuskysymyksestä oli käyty. Kirjeessä tarkastellaan sekä virkamiesten peruskoulutuksen puutteita että virkauran aikaisen täydennyskoulutuksen tarpeita ja tehdään ehdotuksia molemmista kysymyksistä.

Hallintovirkamiesten ammattipätevyyden tehostamiseksi olisi tarpeen, että virkamiehet juridiikan ohella tutustuisivat perusteellisesti niihin yhteiskuntatieteisiin, jotka valaisevat nykyajan talouselämän ilmiöitä. Siksi olisi otettava harkittavaksi erikoistutkintojen järjestäminen hallintovirkamiehille ja myös pätevyysvaatimusten muuttaminen. Tämän tärkeän kysymyksen valmistelu soveltuisi parhaiten valtionkomitealle.

Virkamiesten täydennyskoulutuksen olisi täytettävä niitä aukkoja, joita heidän ammattivalmistukseensa on jäänyt. Tästä syystä olisi ryhdyttävä järjestämään virkamiehille lisäopintoja oppikursseina. Erityisesti hallinnollisille virkamiehille, jotka raskasta työtaakkaansa kantaessaan saattavat painua yksipuolisuuteen ja henkisesti lamautua, herättävä vaikutus olisi hyvin suotava. Yksityiskohdissaan työryhmän ehdotus muistuttaa varsin tarkasti niitä Saksassa järjestettyjä valtiotieteellisiä jatkokoulutuskursseja, joista työryhmän asettaman valmistelujaoston puheenjohtaja, tohtori Harmaja oli useasti välittänyt tietoa.

Valtioneuvosto asettikin 4. päivänä maaliskuuta 1937 komitean, joka - nykykieltä käyttäen - sai tehtäväkseen selvittää, millainen peruskoulutus yliopistossa tulisi antaa hallintovirkamiehille ja kuinka hallintovirkamiesten täy-

dennyskoulutuksesta olisi huolehdittava. Komitean puheenjohtajaksi valtioneuvosto kutsui Korkeimman hallinto-oikeuden presidentin Urho Joonas Castrenin sekä jäseniksi Helsingin yliopiston professorit Karl Robert Brotheruksen ja Kaarlo Kustaa Kairan sekä Helsingin kaupunginjohtajan, ylipormestari Antti Agathon Tulenheimon. Sihteerikseen komitea otti lainvalmistelukunnan nuoremman jäsenen, lakitieteen tohtori Paavo Kristian Kastarin. Komitean mietintö on päivätty valmistuneeksi 22.5.1942.(18).

U. J. Castrenin johtaman virkamiestutkintokomitean työ edesauttoi ratkaisevasti valtiotieteellisen tiedekunnan syntymistä Helsingin yliopistoon. Myös virkamiesten täydennyskoulutuksesta komitea teki ehdotuksia, mutta ne jäivät toteutumatta.

Miksi Leo Harmajaa ei valittu virkamiestutkintokomiteaan? Harmajan akateeminen oppineisuus ja yhteiskunnallinen ajattelutapa eivät olisi olleet mitenkään ristiriidassa komitean muun henkilökökonpanon kanssa. Lisäksi Harmaja olisi tuonut suunnitteluun selvemmin sekä talousasiantuntijan että virkamiesjärjestön näkökulman. Harmaja oli sitä paitsi vähän ennen komitean asettamista pitänyt virkamiesten ammattivalmistuksesta esitelmän, jossa hän pohti samantapaisia kysymyksiä kuin ne, jotka komitea sai selvitettyväkseen.(19) Käytettävissä olevan aineiston perusteella jää arvoitukseksi, miksi Castrenin komitea ei ollut kokoonpanoltaan laajempi ja monipuolisempi kuin oli.

Kun tunnetaan komitean asettamiseen johtaneet esityöt, niissä esitetyt tavoitteet ja Harmajan osuus näissä valmisteluissa, on varsin ymmärrettävää, että komitean aikaansaannos sai Harmajalta kiitosten ohella myös moitteita. Kantansa Harmaja julkaisi Virkamieslehden kirjoituksessa, joka oli otsikoitu "Hallintovirkamiesten opillinen valmistus. Ajankohtainen kysymys."(20) Kummastusta Harmajassa herättää erityisesti se, että mietinnössä tyystin sivuutettiin ne saksalaisten virkamiesten valtiotieteelliset jatkokurssit, joita Suomessa oli vuosikymmenet yritet-

ty tehdä tunnetuiksi. Juuri sentapaiset jatkokurssit olivat olleet tavoitteena, kun tehtiin valtioneuvostolle aloite, joka johti komitean asettamiseen. Harmaja kirjoittaa: "Mistä syystä komitea on tämän jatko-opetuksen, jota niin suurella menestyksellä on pitkät ajat annettu, jättänyt huomiota vaille, ei mietinnöstä käy ilmi. Ehkä tämä on johtunut siitä, että komitean kokoonpano, mikäli kysymys oli kansantaloudellisten opintojen suunnittelusta, oli jäänyt melko lailla yksipuoliseksi, eikä komitea näitä opiaineita käsitellessään näy myöskään turvautuneen asiantuntijoihin." Hillityn sivistyneesti kirjoittaa ilmeisen katkeroitunut, syrjäytetty asiantuntija!

Yhteenvedonomaaisesti voidaan todeta, että Harmaja työskenteli vuosikymmenten ajan erityisesti hallintovirkamiesten valtiotieteellisen täydennysopetuksen hyväksi. Saksalaisen esikuvan mukaisia kursseja ei Suomeen kuitenkaan koskaan syntynyt, mutta lähinnä virkamiesten ammattivalmistuksen tarpeiksi luotiin Helsingin yliopistoon uusi tiedekunta. Voidaan otaksua, että jos Harmaja olisi ollut Castrenin komitean jäsen, sihteeri tai asiantuntija, erityisesti työuran aikaista täydennyskoulutusta koskevat komitean ehdotukset olisivat tästä hyötyneet, kenties saaneet sekä sisällön että hallinnon kannalta paremman muodon ja välttyneet unohdukselta. Toisaalta se, mitä virkamiesten koulutuskysymyksessä sittemmin on tapahtunut, osoittaa, ettei täydennyskoulutukseen vielä ollut laajempaa sosiaalista tilausta niihin aikoihin kun Harmaja jo oli oivaltanut tämän asiaryhmän tärkeyden. Tässä mielessä Leo Harmajan voidaan sanoa olleen neljännesvuosisadan tai puoli vuosisataa aikaansa edellä, "herännyt ennen heränneitä".

2.3 Didaktinen ajattelija

Harmajan lukuisista esitelmistä ja artikkeleista on löydettävissä runsaasti näkemyksiä siitä, millaista on hyvä opetus ja mikä virittää oppilaan mielenkiinnon. Yliopistomiehenä Harmaja on eniten pohtinut tutkintoon tähtäävän akateemisen perusopetuksen vaatimuksia, mutta virkamies-

koulutuksesta kiinnostuneena hän on esittänyt myös mielipiteitä siitä, mikä merkitys tiedon lisäämisellä ja soveltamisella on työyhteisössä. Harmajan didaktisten käsitysten selville saamisen kannalta merkityksellisiä ovat mm. seuraavat esitelmät ja artikkelit:

1. Vuonna 1929 Harmaja esitti Kansantaloudellisessa Aikakauskirjassa havaintoja ja mielteitä kansantaloustieteen alkeisopetuksesta.

2. Vuonna 1936 Harmaja esitelmöi Kansantaloudellisessa yhdistyksessä kansantaloudellisten opintojen asemasta virkamiesten ammattivalmistuksessa.

3. Syksyllä 1943 Harmaja tarkasteli Kansantaloudellisen yhdistyksen kokouksessa sosiaalipoliittikkaa tieteellisen tutkimuksen ja opetuksen esineenä.

Näissä eriaikaisissa kirjoituksissa ilmenee varsin yhdenmukainen kuva opetuksen ja oppimisen ehdoista.

Minkä tahansa aineen alkeisopetus on Harmajan mukaan mahdollisimman paljon nojattava opiskelijain aiemmin saavutamiin tietoihin. Entinen tietovarasto voi olla hankittu elävän elämän kokemuksista tai "kirjaoppina". Kuitenkin on selvää, että ne tiedot, joiden pohjana on omintakeinen havainto ja sen antama opetus, ovat monta kertaa varmempia kuin ne tiedot, jotka on saatu vain ulkoluvun avulla. Opettajan on pidettävä valppaasti silmällä opiskelevien aikaisempia tietoja ja sovitettava esityksensä oppilaiden aiempaan tietopiiriin. Tällainen opetustapa edistää sitä harrastusta, jolla opintoja harjoitetaan. Vakavakin harrastus voi ennen pitkää herpautua, jos uusia asioita tulee samalla kertaa kovin paljon eikä muistityötä helpoteta kertaamalla jo vanhastaan tuttuja asioita.(1)

Oppiaineksen on, ollakseen kiinnostavaa, oltava oppilaalle

läheistä ja yleisesti ajankohtaista. Kun Hannes Gebhard aikoinaan luennoi yliopistossa maaseudun yhteiskunnallisesta kysymyksestä, luennot herättivät kuulijakunnassa suurta mielenkiintoa. Luentojen suosioon Harmajan käsityksen mukaan oli osuutta voimakkaalla esitystavalla, mutta "arvattavasti oli vielä suurempi vaikutus sillä, että näissä luennoissa käsiteltiin isänmaan menestyksen kannalta niin erinomaisen tärkeitä asioita ja nuoret kuulijat suorastaan janosivat valistusta näihin ajankohtaisiin, todellisen elävän elämän kysymyksiin, joista ainakin kansantaloustieteen silloiset kurssikirjat meille antoivat niin kovin vähän tietoa ja opetusta".(2)

Pääasia on, että opiskelijoille muodostuu opetettavasta asiasta omintakeinen kokonaiskäsitys. Käytännössä kokonaiskäsitys ilmenee eri ilmiöiden yhteyksien tajumisessa. Tämän saavuttaminen vaatii opettajalta havainnollisten, konkreettisten yksityiskohtien ja kokonaisuuden samanaikaista huomioon ottamista. Liian seikkaperäinen historiallisten ja tilastollisten tosiasiain esittäminen voi johtaa siihen, ettei nähdä metsää puilta, mutta samalla on päätävästi huomautettava, että ilman puita ei ole metsää lainkaan, eikä siten voida olla puista välittämättä, jos mieli metsästä puhua. Opiskelu on niin ollen vakavaa ajatustyötä, johon liittyy myös ulkolukua, erilaisten käsitteiden, nimien ja tosiasiain mieleenpainamista samalla kun opiskelija koettaa muodostaa itselleen selvää käsitystä ilmiöiden keskinäisestä yhteydestä.(3)

Oppilaat ovat henkisiltä lahjoiltaan ja suuntautumiseltaan erilaisia. Opetusta koskevat ohjeet ovat tarpeen tavallisen oppilasaineksen opettamisessa, jotta opetus ei muodostu liian vaikeatajuiseksi ja elämälle vieraaksi. Erityisen lahjakkaille ja teräväpäisille oppilaille esitetyillä näkökohdilla ei ole samaa merkitystä. Olipa opetusmenetelmä mikä tahansa, teräväpäisimmät oivaltavat asiain oikeat yhteydet, mutta lahjakkaidenkin vaivannäköä hyvä opetus saattaa vähentää.(4)

Harmajan käsitys oikean opetustavan omaksumisesta on maallikkomaisen mutkaton: tälläkin alalla pitää paikkansa vanha sääntö "kyllä tie varsan reelle opettaa". Alussa tosin voi esiintyä melkoisia vaikeuksia, ennenkuin työ on ehtinyt tekijäänsä neuvoa.(5)

Opitun soveltamista työyhteisöön ja soveltamisen mahdollisia esteitä Harmaja ei kirjoituksissaan pohdi niinkuin eivät muutkaan hänen aikalaisensa. Harmaja on kuitenkin hyvin tietoinen siitä, että tutkinnot eivät sinänsä takaa soveltamista, ja siitä, että tutkintoihin liittyvän ulkonaisen hyödyn tavoittelu voi jopa häiritä työpaikan sosiaalisia suhteita. Esitelmöidessään vuonna 1936 kansantalouden opintojen asemasta virkamiesten ammattivalmistuksessa Harmaja vaatii sekä virkamiesten perus- että lisäopintojen tehostamista, mutta huomauttaa, etteivät hyvätkään pohjatiedot, eivätkä utterasti jatkettut lisäopinnot asianomaisille virkamiehille voi antaa muuta kuin aseita käteen ja kunkin harrastuksista ja taidoista riippuu, millaisiin tuloksiin hän niiden avulla pääsee. Loistaviakin yliopistotutkintoja ja erilaisia oppikursseja suorittavien joukossa voi olla sellaisia, jotka eivät osaa eivätkä halua virkatyössään käyttää hyväkseen hankkimiaan tietoja.(6)

Jo aiemmin Harmaja oli pannut merkille, että aidon koulutusmotivaation lisäksi virkamiesten parissa saattoi esiintyä myös ulkonaista hyödyn tavoittelua: on sellaisia, joille päälliköt eivät anna arvoa ja jotka siitä syystä koettavat jatko-opinnoilla ja tutkinnoilla ansioitua. Tällaisten, kursseilla ulkonaisia etuja tavoittelevien virkamiesten lahjakkuus voi olla keskinkertainen, jopa heikompiakin. "Ei ole siis ihmeteltävä, jos monet virkatoverit pitävät tällaisia tutkintoja vain jonkinlaisena vilpillisinä kilpailuna ja yleinen mielipide ei aina olekaan varsin suosiollinen virkamiesten jatko-opinnoille", Harmaja päätteli vuonna 1935.(7)

Yhteenvedonmaisesti Harmajan hyväksi arvioimia opetusjärjestelyjä voidaan luonnehtia eräänlaiseksi akateemisen opetuksen elävöitettyksi malliksi: Opetusta jo virassa toimiville virkamiehille olisi annettava lyhyehköinä kursseina. Olisi keskityttävä tärkeisiin, ajankohtaisiin aiheisiin. Luennoitsijoiden tulisi hallita sekä asiasisältö että kiinnostava esittämistapa. Keskustelut, harjoitukset ja opintoretket olisivat omiaan rikastamaan luentomuotoista opetusta.

Kun opetusta Harmajan tavoin suunniteltiin koulu- ja yliopistomaailmasta lainatun mallin mukaisesti, lähtökohtana oli julkilausumaton ja myöhemmin virheelliseksi osoittautunut käsitys, että opitun soveltaminen on samanlaista, olipa kysymyksessä eri ammatteihin myöhemmin hajaantuva koululuokka tai yliopistokurssi kuin toimiva työyhteisö. Vasta huomattavasti myöhemmin on havaittu, että opettaessa työyhteisön jäsentä, esimerkiksi virkamiestä, tavoitteena organisaation, viraston, toiminnan muutos, on otettava huomioon koko joukko tekijöitä, joita ei lainkaan esiinny koulun luokkahuoneopetuksessa.

3. Merkitys

Virkamieskysymyksen poliittisuus, joka ilmeni eduskuntapuolueiden ristiriitaisena ja vaihtelevana suhtautumisena hallintoon ja virkamieslaitokseen, vaikeutti myös virkamieskoulutusta koskevien ratkaisujen tekemistä vuosisatamme alkupuolella aina viime maailmansotaan asti. Vähäiset käytännön aikaansaannokset esimerkiksi virkamiesten täydennyskoulutuksessa eivät johtuneet niinkään ajatusten ja suunnitelmien puutteesta kuin poliittisista erimielisyyksistä. Leo Harmajan elämä ja toiminta on konkreettinen osoitus siitä, että selkeästi esitettyjä ja hyvin perusteltuja ajatuksia ja suunnitelmia kyllä oli.

Hallinnollisten uudistusten tavoitteiden keksiminen ei yleensä ole vaikeaa: tarvitsee vain mieltää epäkohta ja ehdottaa sen poistamista. Niinpä suomalaisen hallintovirkamieskunnan peruskoulutuksen liiallinen lainopillisuus oli noussut kritiikin kohteeksi jo ennen Harmajan esiintymistä. Harmaja oli talousmies. Hänen keskeinen sanomansa oli: virassa jo toimivat virkamiehetkin tarvitsevat, hoitaakseen työnsä kunnollisesti, lisää taloudellista ymmärrystä ja muuta yhteiskunnan tosioloja valaisevaa tietoa. Saksasta olisi löydettävissä tähän toimintaan soveliaita malleja. Näin tiivistettynä ja selostettuna Harmajan osuus suomalaisen virkamieskoulutuksen historiassa ei tunnu kovin omaperäiseltä. Epäilemättä joku toinenkin taloustieteen edustaja olisi voinut keksiä saman, mutta tuskin monikaan olisi pystynyt yhtä johdonmukaiseen esiintymiseen toteutumattoman ideansa puolesta kuin Harmaja.

Kiintoisaa luettavaa Harmajan selkeät virkamies- ja koulutuskysymyksiä koskevat kirjoitukset joka tapauksessa ovat.(1) Ilman niitä virkamiesten täydennyskoulutuksen varhaisvaiheiden selvittely olisi huomattavasti köyhemmän aineiston varassa.

Mielenkiinto menneen ajan ilmiöihin syntyy yleensä nykyajan ilmiöistä. Ammatillinen täydennyskoulutus laajenee ja tarvitsee uusia ajatuksia. Lähes itsestään viriää kysymys, miten työnantajien harjoittama koulutus oikein on syntynyt: olisiko aiemmissa vaiheissa jotain opiksi otettavaa. Tässä mielessä Leo Harmajan elämään ja toimintaan perehtyminen saattaisi antaa paljon valtionhallinnon nykyisille "kehittäjille" ja yleensä työelämän koulutuksen historialta kiinnostuneille.

VIITTEET

1. Kuka oli Leo Harmaja

1.2 Elämä, työt, persoonallisuus

1. Harmaja 1940, esipuhe VIII.
2. Kuitunen ja Sullström 1984, 72-73.
3. Mt, 62.
4. Mt, 91 - 92. ks. myös Harmaja 1934, 172-174.
5. Harmajan henkilötiedot sisältyivät mm. Helsingin yliopiston matrikkeliteoksiin vuosilta 1940 ja 1977.
6. Helakisa 1977, 56.
7. Mt, 58. - Saima Harmajan itse itsestään kirjoittama lyhyt elämäkerta sisältyy esim. Kirsti Topparin (o.s. Harmaja) toimittamaan teokseen "Saima Harmaja. Palava elämä. Päiväkirjaa, kirjoituksia." Juva 1985.
8. Mt, 59 - 60.

2. Toiminta virkamieskoulutuksen hyväksi

2.1 Virkamiesten opettaja ja Kansalaiskorkeakoulun perustamisidean esittäjä

1. Voltti 1963, 10-30.
2. Ks. Rasila 1973, 17 ja Rasila 1987, 2-3.
3. Kansalaiskorkeakoulu muuttui vuonna 1930 Yhteiskunnalliseksi Korkeakouluksi, tämä puolestaan 1966 Tampereen yliopistoksi.
4. Ks. jäljempänä jakso 2.3.
5. Helakisa 1977, 59.

2.2 Aloitteentekijä: valtiotieteelliset täydennyskurssit virkamiehille

1. Nevanlinna 1907.
2. Harmaja 1908.
3. Mt, 304-304.

4. Metsikkö ja Oksanen 1943, 69.
5. Harmaja 1935.
6. Mt.
7. Harmaja 1920. - Max Seringin elämästä ja aikaansaannoksista laajemmin, ks. Harmaja 1942a.
8. Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliitto perustettiin v. 1917 varsinaisen virkamiehistön etujärjestöksi. V:sta 1942 yhteisön nimenä on ollut Virkamiesliitto.
9. Virkamiesten Alkakauskirja 1922, 119-120: Toimenpiteet virkamiessivistyksen kohottamiseksi Saksassa.
10. Harmaja 1931 ja 1932.
11. Harmaja 1931, 10.
12. Harmaja 1932.
13. Nykykäsitteistön mukaan sanottaisiin lisäkoulutus tai tarkemmin: täydennyskoulutus.
14. Harmaja 1935.
15. Virkamieslehti nro 9-10/20.10.1935: Virkamiesten jatkokoulutus Suomessa.
16. Virkamieslehti nro 2/20.2.1936.
17. Kirje on julkaistu kokonaisena Virkamieslehdessä nro 6-7/20.6.1936. Alkuperäiskirje: nro 605/148 AD OPM; Valtionarkisto.
18. Komiteanmietintö 1942:4, jättökirje.
19. Harmaja 1937.
20. Harmaja 1942b.

2.3 Didaktinen ajattelija

1. Harmaja 1929.
2. Harmaja 1943.
3. Harmaja 1929, 386.
4. Mt, 387.
5. Mt, 383.

6. Harmaja 1936, 72.

7. Harmaja 1935.

3. Merkitys

1. Harmajan viehtymyksestä kieleen on eräs todiste Kansantaloudellisessa Aikakauskirjassa v. 1949 ilmestynyt, kansantaloustieteen suomalaisia oppisanoja koskeva artikkeli, ilmeisesti ahkeran kirjoittajan viimeinen julkaistu työ- ja tyylinäyte.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

1. Painamattomat lähteet

1.1 Arkistolähteet

Valtionarkisto

- Vuosina 1937-1942 hallintovirkamiesten valmistusta ja jatkokoulutusta suunnitelleen komitean arkisto ("Virkamiestutkintokomitea").
- Virkamiesten jatkokoulutuskysymyksen käsittelyä varten asetetun yhteiskomitean kirje valtioneuvostolle nro 605/148 AD OPM 1936.

Virkamiesliiton arkisto

- Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliiton ja Virkamiesliiton toimielinten pöytäkirjat.

1.2 Muut painamattomat lähteet

- Tarvainen, Paavo: Miten pätevä virkamies valmistetaan ja kuinka virkakunnosta huolehditaan? Ajatuksia, suunnitelmia ja toimenpiteitä valtion hallintovirkamiesten kouluttamiseksi Suomessa vuosina 1905-1943. Lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto 1988.

2. Painetut lähteet

2.1 Leo Harmajan henkilötiedot

- Helsingin yliopisto. Opettajat ja virkamiehet vuodesta 1928. Täydennys vuoden 1938 loppuun. Helsinki 1940.
- Helsingin yliopisto. Opettajat ja virkamiehet 1939-1968. Porvoo 1977.

2.2 Lehdet

- Virkamiesten Aikakauskirja 1919-1933, Virkamieslehti 1934-.

2.3 Kirjallisuus

Harmaja, Leo

Saksan valtiotieteellisistä jatkokursseista. Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja 4/1908, s. 299-306.

Kansantaloustieteen suurmies. Prof. Max Seringin luentojen johdosta Helsingissä. (Suomen Kuvalehdelle kirjoitti sosiaalhallituksen tilasto-osaston päällikkö, filos.toht. Leo Harmaja.) Suomen Kuvalehti 1920, s. 895.

Kansantaloustieteen alkeisopetus. Havaintoja ja mietteitä. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1929, s. 382-391.

Virkamieskysymyksemme taloudelliselta kannalta katsoen. Esitelmä Kansantaloudellisen Yhdistyksen kokouksessa 26.11.1931. Liite Virkamiesten Aikakauskirjaan 2/1932.

Valtiotieteelliset jatkokurssit. Virkamiesten Aikakauskirja 4/1932.

Kansantaloudellinen Yhdistys 1884-1934. Liite Kansantaloudellisen Aikakauskirjan niteeseen 1/1934. Helsinki 1934.

Tjänstemännens fortsatta utbildning i Finland. Nordisk Administrativt Tidsskrift 16/1935, s. 461-467.

Virkamiesten jatkokoulutus. Radioesitelmä 17.4.1936. Virkamieslehti 8-9/1936.

Kansantaloudellisten opintojen asema virkamiesten ammattivalmistuksessa. Esitelmä Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä joulukuun 29 p:nä 1936. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1937, s. 54-73.

Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen. Kansantaloudellisia tutkimuksia X. Helsinki 1940.

Max Sering. Muistopuhe Kansantaloudellisen Yhdistyksen kokouksessa 14.4.1942. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1942, s. 143-152. (Harmaja 1942a)

Hallintovirkamiesten opillinen valmistus. Ajankohtainen kysymys. Virkamieslehti 10/1942, s. 147-149. (Harmaja 1942b).

Sosiaalipolitiikka tieteellisen tutkimuksen ja opetuksen esineenä. Esitelmä Kansantaloudellisen Yhdistyksen kokouksessa syyskuun 15 p:nä 1943. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1943, s. 198-221.

Kansantaloustieteen suomenkieliset oppisanat. Katsaus kehitykseen ja vakaannuttamisehdotuksia. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1949, s. 44-60.

Helakisa, Kaarina

Saima Harmaja. Legenda jo eläessään. Porvoo 1977.

Komiteanmietintö 1942:4. Hallintovirkamiesten valmistus- ja jatkokoulu-tus. Helsinki 1942.

Kuitunen, Tero - Sullström, Risto

Kansantaloustieteen opetus, tutkintovaatimukset ja väitöskirjatutkimus Helsingin yliopistossa 1906-1982. Teoksessa Koskenkylä, Heikki - Pekkanen, Jukka - Räikkönen, Antti - Vartia, Pentti (toim.), Sata vuotta suomalaisten kansantaloustiedettä. Kansantaloudellinen Yhdistys 1884-1984, s. 51-107. Vammala 1984.

Metsikkö, J. O. - Oksanen, Niko

Suomen kansakoulunopettajain liitto 1893-1943. Helsinki 1943.

Nevanlinna, Ernst

Virkamiesolomme. Millaiset ne ovat ja millaiset niiden pitäisi olla. Päivänkysymyksiä I. Helsinki 1907.

Rasila, Viljo

Yhteiskunnallinen korkeakoulu 1925-1966. Porvoo 1973.

Katsaus opetusjaostojen historiaan. Teoksessa Hoisaisluoma, Aatto - Laurila, Matti (toim.), Opetusjaostot opintoväylänä. 60 vuotta koulutusta Kansalaiskorkeakoulusta Tampereen yliopistoon 1925-1985, s. 1-12. Tampere 1987.

Toppari, Kirsti (toim.)

Saima Harmaja. Palava elämä. Päiväkirjaa, kirjeitä. Juva 1985.

Voltti, Matti (toim.)

Valtionrautateiden ammattiopetus 1913-1963. Helsinki 1963.